

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

***Fenomenologia sublimului
între regula estetică și experiența personală***

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Ciomoș Virgil

Student-doctorand:

Nebert Radu

2019

Introducere	4
Capitolul I	
Nașterea teoriei estetice: de la <i>Poetica</i> la retorică	
1.1 Emoție, alteritate și catharsis	14
1.2 <i>Peri Hypsos</i> - esența sublimului	21
1.3 De la oratorie la teoria stilurilor	43
1.4 Claritatea și măreția retoricii	47
Capitolul II	
Sublimul și teologia iudeo-creștină	
2.1 Retorica simplității	50
2.2 <i>Credința sublimă</i> și recuperarea tradiției în teologie	54
2.3 Experiența religioasă și granițele cunoașterii	83
2.4 <i>Integritas-consonantia-claritas</i>	93
Capitolul III	
Sublim și melancolie	
3.1 Un parcurs în căutarea sublimului	100
3.2 Melancolia ca act estetic ratat	104
3.3 Interioritatea și păstrarea unității absolute	112

Capitolul IV

Rezonanța traducerii tratatului despre sublim

4.1	Regula sau geniul. Redescoperirea „conceptualizărilor-pereche”	122
4.2	Între teroare și încântare: tezaurul nemărginit al sensibilităților	127
4.3	Sublimul pozitiv: spontaneitatea, <i>Witz</i> -ul și perfecțiunea	140
4.4	Sentimente ambivalente	151

Capitolul V

În căutarea unei „critici a facultății de judecare”

5.1	Rațiunea, simțul și imaginația	165
5.2	Educația estetică și ridicarea conștiinței ca program	177
5.3	Cunoaștere și sensibilitate, geniu și caracter	190
5.4	Progresia spre infinit și fundamentarea transcendentă	201
5.5	Între <i>sentimentul de sine</i> și <i>infinit</i>	204

Concluzii

Actualitatea sublimului	208
-------------------------	-----

Anexe	214
--------------	-----

Bibliografie	218
---------------------	-----

Cuvinte-cheie:

Sublim, frumos, credință, melancolie, iluminare, Unul, regulă-geniu, trăirea-în-limită, extensivitatea sufletului, infinitul mic - infinitul mare, real-simbolic-imaginar, *Witz* sau cuvânt de spirit, educație.

Introducere

Cercetarea de față și-a propus obținerea mai multor rezultate pornind de la ipoteza că fenomenologia sublimului depășește domeniile specifice și este ancorată, pe de o parte, într-un câmp delimitat de reguli și conceptualizări și de cealaltă parte de experiența fiecărui subiect. Literatura despre această temă este foarte diversă și se prezintă în grade diferite de specializare, mai mult sau mai puțin accesibile publicului larg. „Oferta” unor astfel de studii sintetice despre estetica sublimului, este în special în spațiul autohton destul de limitată. Un studiu care să urmărească o dezvoltare a conceptelor, nu într-o succesiune neapărat cronologică dar acoperind momente esențiale în evoluția de la teorie a stilurilor la fenomenologia afectelor sufletești, ar putea constitui un element de noutate, fiind totodată o temă de actualitate într-o societate în care viteza informației poate răspândi ușor idei nedocumentate sau propune *falsul* în locul *adevărului*, fie el și numai artistic. Revenim aici la educație, ca singură modalitate de pregătire în fața acestor „încercări” și descoperim importanța temei în tocmai menirea esteticii de a educa. Importanța momentului actual, privind pregătirea culturală a societății, este asemănătoare unei epoci iluministe în care Schiller se adresa publicului nu doar pentru a-l impresiona ci și pentru a-l „ridica”.

Premise de cercetare

Enumerăm în continuare câteva idei principale de la care am pornit și care au rezultate în cercetarea noastră:

1. Putem afirma, că ne așteptăm să descoperim o diversitate considerabilă de concepte în jurul fenomenologiei sublimului, valorizate diferit de la epocă la epocă și aflate în strictă dependență de domeniul în care „activează”;

2. Diferențele datorate caracterului regional sau național nu vor fi semnificative, acestea ținând mai degrabă de abordarea diverselor domenii sau etapa de dezvoltare

culturală. În esență fenomenul de împietrire și uimire are caracter universal;

3. Educația poate avea o influență majoră, exercițiul culturii și artei deschizând sufletul și ridicând standardele de calitate ale unei reflecții atât de necesare în lupta dintre senzație și conceptualizare;

4. Am regăsit la fiecare dintre autorii studiați suficiente elemente pentru a face conexiunea cu estetica lui Kant și a valida această teorie drept „filtru”;

5. Studiul experienței individuale este parte a obiectivelor cercetării și este de așteptat să întâlnim pasaje care, de la o abordare psihologistă până la descrieri privind trăirile estetice, pot să constituie un tablou al trăirilor personale în contextul sublimului.

6. Unul din punctele pe care credem ca le vom atinge este acela de a realiza un studiu comparativ despre subiectul ales, care să fie accesibil ca lectură și publicului larg.

7. Poate cea mai importantă latură a cercetării noastre este permanenta chestionare personală și individuală, care relevă și evidențiază actualitatea sublimului într-o abordare a fenomenologiei contemporane.

Structura cercetării

Titlurile capitolelor și subcapitolelor își propun să ghideze parcursul cercetării punând accentul pe ideile prezentate, autorii fiind amintiți doar în text. Astfel, se conturează mai bine fenomenologia sublimului, compunând-o ca pe un ansamblu relevând de varietate și grade diferite de profunzime. Referința devine ideea călăuzitoare, nu autorul sau succesiunea cronologică, fapt care ar aduce riscul ca discursul nostru „să alunece” spre o destinație enciclopedică. Ca urmare, teza este împărțită în cinci capitole, materialul urmărind să acopere necesitatea prezentării „descendenței” evoluției ideilor, din evocarea elementelor esențiale fiecărei etape „istorice”. Vom avea un prim capitol destinat primelor conceptualizări ale unei teorii estetice și coagulării unei teorii a stilurilor, concomitent cu dezvoltarea artei poetice și a retoricii. Aici vorbim despre emoție, alteritate, catharsis și poate pentru întâia dată despre *hypsos*. Evocarea unor pasaje sublime deschide calea discursului adânc ancorat în teologie, cel de-al doilea capitol tematizând simplitatea și retorica sa, recuperarea conceptelor antichității prin intermediul credinței, denumită de acum *sublimă*, urmată de sistematizarea „cunoștințelor” teologice, în fapt a experienței religioase și întâlnirea cu un concept estetic extraordinar: *claritas*. Cel de-al treilea capitol

abordează tema melancoliei în raport cu sublimul, un act estetic al neîmplinirii, un parcurs al interiorității care riscă să sfârșească printr-o pierdere a unității absolute, a *sufletului*. În cel de-al patrulea capitol descoperim marile conceptualizări-pereche, *teroarea*, dar și spontaneitatea, *Witz*-ul și perfecțiunea, toate marcate de o ambivalență pregnantă. Ultimul capitol, cel de-al cincilea, evocă încercările și căutările perioadei iluministe, educația și ridicarea conștiinței, problema geniului în contextul unei abordări „cu măsură” și în sfârșit, raportul dintre sentimentul de sine și problema infinitului.

Nașterea teoriei estetice: de la *Poetica* la retorică

Contextul în care putem așeza această temă de cercetare, acoperă o serie de autori începând cu perioada antichității, în care Aristotel ocupă un prim loc prin tratatele sale despre arta poetică și retorică, fiind mult mai cunoscute, decât scrierile anonimilor Longinus sau Demetrius la care au acces mai mult membrii comunității filosofice. Am constatat cu deosebită încântare, faptul că cele trei lucrări despre care citisem în literatura occidentală, aici vorbim despre *Poetica*, *Peri Hypsos* și *Peri Hermeneias*, au trezit interesul unui filosof român din perioada interbelică și anume Constantin Balmuș. Pe lângă traducerea textelor, regăsim și un bogat studiu introductiv, asemănător spre exemplu „valului” de scrieri apărute în spațiul occidental odată cu redescoperirea tratatului despre sublim *Peri Hypsos*. Teoria stilurilor este prezentată în fiecare din aceste lucrări cu legătură strictă asupra creației poetice sau retorice, puțini autori reușind să extindă cercetarea fenomenalizării sublimului și asupra altor arte, a educației sau a efectelor asupra sufletului. Alte cercetări contemporane din spațiul occidental, cum ar fi *Das doppelte Erhabene* a profesorului Dietmar Till sau *Schiller und die Tradition des Erhabenen* a lui Paul Barone, au o abordare strict contextuală din perspectiva retoricii (Till), respectiv una a elementelor „transmise” în textele lui Schiller (Barone).

Sublimul și teologia iudeo-creștină

Teoria estetică transpare și din textele unor învățați sau teologi ai perioadei „întunecate” a evului mediu în care sublimul înălțător al credinței tematizează o filosofie aristoteliciană „recuperată” pentru spațiul occidental prin texte precum *Emunah Ramah* a lui Ibn Daud, apropiat de scrierile filosofice a lui Maimonide, sau în lucrări ample cum ar fi *Summa Theologiae* a lui Toma de Aquino. Dimensiunea teologică însoțește o serie de concepte despre

frumos și sublim care pot fi temă de cercetare pentru studiul nostru, în contextul mai larg al situației între regularizarea prin intermediul teologiei, a unei estetici artistice ce include vizualul, pe de o parte, și clarificarea unui oricare discurs, în vederea afectării sufletului. Cercetările despre filosofia tomistă care se ocupă de aspectul triadei *integritas-consonantia-claritas* sunt de asemenea mai puțin cunoscute, un studiu în contextul cercetării noastre despre fenomenul sublimului primind o ancorare într-o temă mai cuprinzătoare interconectată și cu alte discipline.

Sublim și melancolie

Prin natura afectelor trăirii estetice, putem adăuga o dimensiune psihanalitică studiului nostru, printre cele mai de interes puncte fiind căutarea sublimului ca parcursul spiritual, melancolia ca stare de așteptare, sau încercarea de păstrare a unității sufletești în momentele amenințate de o stare de derealizare. Sublimul devine așadar parte a unei cercetări cu valențe ce țin de sănătatea sufletului. Autorii textelor în care am regăsit abordările de mai sus, provin din literatură, cum este spre exemplu cazul lui Dante Alighieri; din mediul academic cum ar fi cel al lui Robert Burton, savant matematician ajuns vicar; sau chiar direct, din mediul teologic, Jakob Böhme prin textele sale fiind considerat unul dintre primii filosofi de limbă germană. Și în aceste cazuri trăirea estetică „la limită” aduce sau pregătește un sublim ce pare a fi doar promisiune și izvor de deznădejde, având uneori consecințe severe asupra experienței personale. Actul estetic poate fi ratat demonstrând un efect care depășește simpla ratare a unui spectacol public nereușit datorită nerespectarea regulilor stilistice.

Rezonanța traducerii tratatului despre sublim

Abordarea cercetărilor asupra sublimului se desfășoară de cele mai multe ori între două așa numite „conceptualizări-pereche”. Vom găsi texte despre „regulă și geniu”, despre „frumos și sublim”, „teroare și încântare”, „*Witz* și perfecțiune”, „sublim și naiv”, „cunoaștere și sensibilitate” „sublim și comic”, chiar în perioada contemporană regăsim la Till „dublul sublim” în contextul analizei retoricii. La acestea am putea adăuga cu titlu de cercetare „sublim și melancolie” sau chiar „limită și înălțare”, izvorât din chiar dubla semnificație a sublimului, aceea de trăire în limită (*sublimitas*) și cea de elevare (*hypsos*).

Despre problema infinitului în contextul fenomenologiei sublimului, se conturează relația interioritate-exterioritate ca relație între *infinitul mare* și *infinitul mic*. Corpul, sau mai precis suprafața acestuia, devine limita și totodată referință pentru cunoaștere. În acest sens se pune întrebarea privind extensivitatea și elevarea sufletului, sau chiar posibila inversare în interiorul relației „mare-mic”; într-o temă în care mulți consideră potrivită o asociere a sublimului cu mărețul și grandiosul ca termen cantitativ. Să fie oare *infinitul mic* un atribut al sufletului, a cărui principală calitate constă tocmai în înscrierea într-un mic spațiu, dar infinit ca întindere și capabil să cuprindă întreaga măreție infinită exterioară? Poate fi *cantitatea* „înghițită” de *calitate*? Conceptele teologice fac posibilă prin intermediul credinței asumarea unor lucruri „de necrezut”, constituind o relație care poate să-L aducă pe Dumnezeu în chiar interiorul sufletului. Întreaga măreție infinită, în micul suflet infinit.

În căutarea unei „critici a facultății de judecare”

În discursul estetic despre sublim, am alăturat, pe lângă mult mai cunoscutul Burke, o serie de autori care s-au confruntat cu tematica sublimului. Printre aceștia, tot cu titlu de contribuție proprie, amintim descoperirea importanței cuvântului de spirit în scrierile lui Heineken, a *Witz*-ului, ca element de spontaneitate, introdus în studiul nostru, în contextul valorizării spontaneității de care relevă fenomenologia sublimului. Așa cum am descoperit ulterior, conceptul a fost preluat mai târziu și de Mendelssohn, un estetician de excepție, care a reușit să prezinte conceptele sale într-o formă care surprinde și încântă cititorul și în ziua de azi. Grosse este pentru noi, autorul care se apropie cel mai mult de o critică a facultății de judecare, putem afirma, făcând abstracție de puterea *Criticii rațiunii pure*, că în lipsa acesteia, cu siguranță am fi vorbit despre estetica lui Grosse ca referință.

Dacă estetica lui Schiller, mai cunoscută în literatură, pune accentul pe practica artistică, efectul asupra publicului și potențialul educației de a ridica „printr-un program” conștiința de sine, autorul pe care l-am introdus în cercetare, nu este Goethe, cum ar fi părut de la sine înțeles ci un altul, aparținând aceluiași „grup de la Weimar”. Complexitatea operei lui Herder „ne-a invitat” să parcurgem textele sale. Includerea unor concepte cum ar fi *geniul* și *caracterul*, credem că aduc o contribuție majoră teoriei despre fenomenologia sublimului. pot constitui punți de legătură cu eventuale studii ulterioare.

Direcții viitoare de cercetare

Printre posibilele direcții viitoare de cercetare, propunem înainte de toate, extinderea studiului și asupra unor texte apărute după asumarea momentului kantian. Parcursul nostru poate continua, spre exemplu, prin chestionarea scrierilor lui Jean Paul sau dincolo de literatură, în filosofia lui Arthur Schopenhauer sau Friedrich Nietzsche. Perioada în care sublimul cade din nou în „uitare” poate fi surprinsă în comentariile noastre generale sau introductive, receptivitatea sublimului sau ale teoriei estetice în secolul al XX-lea fiind în mod cert mult mai diversă decât ne putem aștepta. Ceea ce am putea numi ca fiind a treia redescoperire a sublimului, prin Lyotard, se înscrie în „istoricul oficial” al tematizării sublimului. Și pentru a concluda, vom reveni asupra declarației noastre privind actualitatea temei sublimului, a importanței privind formarea caracterului și a conștiinței, într-o lume în care aparența contează mai mult decât oricând, sinceritatea și spontaneitatea sunt „împinse” cât mai departe de suflet. Sublimul este tot mai greu de găsit, frumosul aparține de mult altor instanțe, dificultatea de a cuprinde în intelect o idee a sensibilității, este depășită de o simplă declarație formală în acest sens. Societatea este tot mai bine pregătită pentru a face față provocărilor, aflându-se „la adăpost” în fața „terifiantului”. Simpla declarație de intenție estetică înlocuiește de multe ori autenticul, experiența personală poate la rândul ei „să rămână suspendată” în așteptarea trăirii estetice promise. Pentru a depăși aceste momente, sufletul face apel la conștiință, demonstrându-ne încă odată, nevoia de educație

Bibliografie selectivă

1. **Aquinas, Thomas:** *Summe der Theologie*, trad. Ceslaus Maria Schneider. Verlagsanstalt von G. J. Manz, Regensburg 1886-1892
2. **Aristotle:** *Poetics* - Stephen Halliwell, Harvard University Press 1995
3. **Barone, Paul:** *Schiller und die Tradition des Erhabenen*, E. Schmidt Verlag, Berlin 2004
4. **Ben David Halevi, Abraham (Ibn Daud):** *Emunah Ramah*, Toledo 1160, traducere și ediție îngrijită de Simson Weil, *Der erhabene Glaube*, Typographische Anstalt, Frankfurt a.M. 1852
5. **Böhme, Jakob:** *Morgenröte im Aufgang - Aurora*, Görlitz 1612

6. **Boileau, Nicholas:** *Traite du Sublime*, Amsterdam 1735
7. **Burke, Edmund:** *Despre frumos și sublim*, trad. A. Teodorescu și A. Bantaș, Editura Meridiane, București 1981
8. **Burton, Robert:** *The Anatomy of Melancholy*, Oxford 1621
9. **Ciomoș, Virgil:** *De la experiența sublimului la starea de excepție*, Ed. Paideia, București 2006
10. **Dante, Alighieri:** *Divina Commedia*, trad. George Coșbuc, ediție comentată și îngrijită de Ramiro Ortiz, Editura Polirom, Iași 2000
11. **Grosse, Carl:** *Über das Erhabene*, bey J.D.G.Brose, Göttingen u. Leipzig, 1788
12. **Heineken, C. H.:** *Vom Erhabenen / Dionysius Longin. Griech. u. teutsch, dessen Leben, Nachricht v. seinen Schrifften, u. einer Untersuchg, was Longin durch das Erhabene verstehe*, Dresden 1737
13. **Herder, Johann Gottfried:** *Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele, Bemerkungen und Träume*, Hrsg. Hartnoch, Riga 1778
14. **Kant, Immanuel:** *Critica facultății de judecare*, trad. V. Zamfirescu, A. Surdu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1981
15. **Longinus:** *Tratatul despre sublim*, trad. C. Balmuș, Atelierele Adevărul, București 1935
16. **Mendelssohn, Moses:** *Betrachtungen über das Erhabene und das Naive in den schönen Wissenschaften, in Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freien Künste*, Vol. II, Leipzig 1758
17. **Mocanu, Titus:** *Despre sublim*, Ed. Dacia, Cluj 1970
18. **Schiller, Friedrich:** *Scrieri Estetice*, trad. Gh. Ciorogaru, Ed. Univers, București 1981
19. **Till, Dietmar:** *Das doppelte Erhabene*, DeGruyter, Tübingen 2006
20. **Vischer, Friedrich Theodor:** *Über das Erhabene und das Komische*, Imle u. Krauß, Stuttgart 1837
21. **Zelle, Carsten:** *Musik und Ästhetik in Berlin Moses Mendelssohns*, hrsg. Anselm Gerhard, Niemeyer Verlag, Tübingen 1999